

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Saraçhane Arkeoloji Parkı: Süreklilikler, Kesintiler - Çok Katmanlı Bir Arkeolojik Alanın Kentsel Morfoloji Bağlamında Değerlendirilmesi

Saraçhane Archaeological Park: Continuities, Disruptions - Evaluation of A Multi-Layered Archaeological Site in The Context of Urban Morphology

Pelin Doğan Nergiz

Arş. Gör., Kırklareli Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

ÖZ

Saraçhane Arkeoloji Parkı, İstanbul'un çok katmanlı tarihini mekânsal süreklilikler ve kesintiler üzerinden okunabilir kılan nadir kentsel alanlardan biridir. Bu çalışmada, Erken Bizans dönemine ait Polyuktos Kilisesi'nden başlayarak, Osmanlı dönemine ait cami ve hamamlar ile Cumhuriyet dönemi imar faaliyetlerine kadar uzanan süreçte alanın geçirdiği dönüşüm detaylı olarak incelenmiştir. Arkeolojik kazı verileri, mimarlık tarihi araştırmaları, Osmanlı arşiv belgeleri ve 19.-20. yüzyıl haritalarının çakıştırılmasıyla hazırlanan analizler sayesinde hem yapısal hem morfolojik süreklilik ve kopuşlar değerlendirilmiştir. Özellikle Henri Prost'un plan kararları ve Menderes dönemi uygulamaları, Saraçhane'nin tarihî dokusunda radikal değişimlere yol açmış ancak bu yıkımlar aynı zamanda toprak altındaki Bizans katmanlarının da fark edilmesini sağlamıştır. Bu bağlamda çalışma, sadece geçmişe ait yapıların belgelenmesini değil, bu yapıların mekânsal bağlam içindeki konumlanışlarını ve birbirleriyle kurdukları ilişkiyi de göz önüne alarak, çok katmanlı kentsel peyzajın dönüşümünü bütüncül bir yaklaşımla ele almayı hedeflemiştir. Saraçhane Arkeoloji Parkı'nda yapılan kentsel morfolojik analizler; kazı alanı ve park alanı olmak üzere iki ölçekte gerçekleştirilmiş, tarihsel haritaların güncel kent dokusuyla üst üste çakıştırılmasından elde edilen sentezler, bölgenin kent belleğindeki sürekliliklerini ve kesintilerini açıkça ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, alanın hem arkeolojik hem de kentsel gelişim açısından korunması, sunulması ve yeniden yorumlanması gerektiğini vurgulamakta; bu yönüyle Saraçhane'nin, İstanbul'un çok katmanlı tarihinin temsil mekânlarından biri olarak ele alınmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Anahtar sözcükler: Kent Arkeolojisi, Kent Morfolojisi, Çok Katmanlı Kentler, Saraçhane Arkeoloji Parkı, Polyuktos Kilisesi.

ABSTRACT

Saraçhane Archaeological Park is one of the rare urban spaces in Istanbul through which the city's multilayered history can be read via spatial continuities and ruptures. This study examines in detail the area's transformation from the Early Byzantine period—marked by the Church of St. Polyuktos—to the Ottoman-era mosques and baths, and finally to the urban planning interventions of the Republican period. The study evaluates structural and morphological continuities and disruptions by synthesising data from archaeological excavations, architectural history research, Ottoman archival documents, and the overlay of 19th-20th century historical maps. In particular, the planning decisions of Henri Prost and the interventions during the Menderes era caused radical transformations in Saraçhane's historical fabric. However, these demolitions simultaneously enabled the rediscovery of Byzantine layers previously buried underground. Rather than merely documenting historical structures, this study adopts a holistic approach to analyse their spatial configurations and interrelations, aiming to interpret the transformation of the multilayered urban landscape. The urban morphological analyses conducted in Saraçhane Archaeological Park—at the scales of the excavation and park areas—reveal, through the superimposition of historical maps with the contemporary urban fabric, the continuities and discontinuities embedded in the city's memory. The findings emphasise the necessity of conserving, presenting, and reinterpreting the site from an archaeological and an urban development perspective, underlining Saraçhane's significance as one of the key representational spaces of Istanbul's stratified urban history.

Keywords: Urban Archaeology, Urban Morphology, Multi-layered City, Saraçhane Archaeological Park, Church of St. Polyuktos.

Received: 14.05.2025 Revised: 27.06.2025 Accepted: 07.07.2025 Online: 12.08.2025

Correspondence: Pelin Doğan Nergiz

E-mail: pelindogan91@gmail.com

 OPEN ACCESS This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Çok katmanlı bir kent olarak İstanbul, araştırmacılara arkeolojik veri ile modern kent morfolojisinin iç içe geçtiği kritik bir okuma zemini sunar. Tarihi yarımada'daki merkezi konumuyla Saraçhane; Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde kesintisiz yerleşim görmüş olması, kentin yüzyıllar boyunca ana aksı olan Bizans Mese'si daha sonrasında ise Osmanlı Divanyolu olarak anılan aksın bir bölümünü tanımlıyor olması (Cerasi, 2006), Cumhuriyet Dönemi'nde yürütülen kentsel dönüşüm ve müdahale süreçlerinin belirgin izlerini taşıyan bir bölge olması gibi ayırt edici özellikleriyle farklı dönemlerin kesişiminin en çarpıcı odaklarından biridir. Bu makale kapsamında Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen ve imparatorluk seremoni kiliselerinden biri olan Polyeuktos Kilisesi'ne ait kalıntıların yer aldığı alan ve bugün Saraçhane Arkeoloji Parkı olarak tanımlanan yakın çevresinin kentsel süreklilik ve kopuş dinamikleri irdelenerek bölgenin çok katmanlı yapısının bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

Bu değerlendirmeyi mümkün kılan kent morfolojisinin tanımlanmasını ve çok katmanlı strüktürün açığa çıkarılmasını hedefleyen bir dizi analiz çalışmasıdır. Analizlerin veri seti içerisinde; bölgenin farklı detay ve kapsamdaki tarihi haritaları, alanda bulunan ya da bulunmuş olan yapılara yönelik mimarlık tarihi araştırmaları, 1960'larda alanda yürütülen kurtarma kazısının belgeleme verileri, alan hakkında yapılmış olan geçmiş araştırmalar ve alanın morfolojisinde değişime sebep olmuş olan yapım ve yıkım faaliyetleri/kararları, alan hakkındaki arşiv belgeleri yer alır. Bu analizlerin üst üste çakıştırılmasıyla elde edilen sentezlerde Saraçhane Arkeoloji Parkı'nın süreklilikleri ve günümüz kent dokusunun morfolojik kökenleri okunurken, alanda bulunan yapıların saptanmasında birincil kaynak olarak kullanılan tarihi haritalar ve yakın tarih araştırmaları ise kesintileri anlaşılır kılmıştır.

Saraçhane Arkeoloji Parkı'nın Tarihsel Topoğrafyası

Bizans kentinde Sarayburnu'ndan Kara Surlarına giden ve Haliç'ten Marmara Denizi'ne ulaşan yolların tam ortasında bulunan Polyeuktos Kilisesi ve Saraçhane Arkeoloji Parkı tarihi yarımada'daki merkezi konumunun yanı sıra İstanbul'un UNESCO Dünya Miras Alanlarından Süleymaniye Koruma Alanı'na komşu oluşu ile de dikkat çeker. Kuzeydoğusunda Macar Kardeşler Caddesi, kuzeybatısında Horhor

Caddesi, güneydoğusunda Atatürk Bulvarı ve güneybatısında Kavalalı Sokağı ile sınırlanarak tanımlanan yapı adasının bütünü Saraçhane Arkeoloji Parkı olarak adlandırılmıştır. Yapı adasında güneyde 1964-1968 yılları arasında yapılan kurtarma kazılarında ortaya çıkarılan Polyeuktos Kilisesi kalıntıları (Harrison vd., 1968), kuzeyde ise 1970'lerde tasarlanmış bir park alanı yer almaktadır. 2010 Avrupa Kültür Başkenti etkinlikleri kapsamında bölge için üretilmiş olan "Polyeuktos Kilisesi hala olsaydı?" ve "Çandarlı Hamamı hala olsaydı?" çalışmaları bu kent parçasının morfolojik ilişkilerini görselleştirerek kentliye sunmuştur (Kozar vd., 2010). Günümüzde alanda İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'nce yürütülen bir kazı çalışması ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından yürütülen sunum çalışmaları devam etmektedir.

Alanın tarihsel gelişim süreci morfolojik açıdan ele alındığında mevcut çalışmaların sunduğu en erken tarih olan MS 5. yüzyıl ile başlamak gerekir. Theodosius Hanedanlığına mensup imparatoriçe saraylarının bulunduğu bilinen bölgede Anicia Iuliana tarafından 524-527 tarihleri arasında aynı isimli daha küçük bir kilisenin yerinde kendi sarayına bitişik olarak yaptırılmış olan Aziz Polyeuktos Kilisesi (Mango & Ševčenko, 1961), döneminin kentsel dokusunun tanımlayıcı öğelerindendir. Dönemin sokak dokusuna dair ipuçları ise dolaylı olarak okunabilir durumdadır. Kilise kalıntılarının batısındaki açılı yüzeyi takip eden aks Valens Su Kemerine dik olarak bağlanan bir sokağı (Harrison, 1986) ve parkın kuzeyinde yol açma çalışmaları sırasında bulunmuş olan yapının (Harrison & Firatlı, 1966) yönlenmesi Valens'e paralel bir sokağa işaret eder ve birbirlerine dik bu iki sokağı birlikte değerlendirmek bunların gridal bir yol sistemine ait olabileceğini düşündürür. Bununla birlikte ilgili verilerin kısıtlı ve kopuk oluşu kent morfolojisine yönelik genel bir değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Öyle ki, kentin yüzyıllar boyu en önemli aksı olmuş Mese'nin tam konumunun saptanabilmesi henüz mümkün olmamıştır. Bu durum, kentin tarihsel gelişimini daha derinlemesine anlayabilmek için kapsamlı kentsel arkeoloji araştırmalarına duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Kilisenin devamlılığına dair okumalardan Müller-Wiener'in (2001) eserinde bahsettiği üzere 7. yüzyılda kilisenin kubbeli mahzenlerinin moloz yığınları ile doldurulduğu ve ikonakiricilik döneminde figüratif kabartmalarına zarar verildiği bilinmektedir. İmparatorluk genelinde 7. yüzyıl ortasından 8. yüzyıla kadar

süren bir bunalıma işaret eden Haldon (2017), bu bunalımın ardından 1204'teki Latin İstilasına kadar kentin hem nüfus hem de inşaat etkinlikleri bakımından bir artış yaşadığını aktarır. Polyuktos Kilisesi'nin ise Mango & Şevçenko (1961)'nın 10. yüzyılda yazıldığı düşünülen *Anthologia Palatina*'dan aktardıkları üzere bu dönemin sonuna kadar varlığını devam ettirdiği bilinmektedir. Söz konusu yüzyıllar hakkında kiliseyi çevreleyen kentsel dokunun nasıl değiştiğine dair kesin bir veriye ulaşılamamıştır. Ancak 1960'larda kilisenin kalıntılarının ortaya çıkarıldığı kazı çalışmalarından anlaşıldığı üzere kiliseye zarar verdiği düşünülen 1010 depremi (Harrison vd., 1968) kilisenin çevresindeki kentsel dokuyu da etkilemiş olmalıdır. Harrison (1986) ayrıca 12. yüzyıl başında kilisenin atriumunun yağma edilerek mezarlık olarak kullanıldığından ve kuzeyindeki yapının ise sarnıca çevrildiğinden bahseder. 13. yüzyılda ise yarım yüzyıllık Latin egemenliğinin yıkıcı etkileri -İmparatorluk Sarayı ve *Mese* ile kentin yoğun yerleşim gösterdiği kuzey ve doğu bölgelerinin yakılması- hem kentsel dokuyu etkiler hem de nüfusun azalmasına yol açar; Polyuktos Kilisesi de bu dönemde yağma edilerek özellikli kimi parçaları Venedik'te *San Marco Bazilikası*'nın inşasında kullanılırken diğer yapı parçaları İstanbul'daki yapılarda yeniden kullanılır (Müller-Wiener, 2001).

Kentin 1453'te fethine kadar geçen iki yüzyıllık zaman zarfında Saraçhane Arkeoloji Parkı ve yakın çevresi için kentin genelinde olduğu gibi kentsel dokuda bir gelişimden ziyade var olan kentsel dokunun çözüldüğü bir süreçten bahsedilebilir (Kuban, 2017). Ousterhout (2010) Osmanlı'nın egemenliğine giren kenti, surlarla çevrili alan içinde dağılmış, nüfusça küçülmüş ve çoğu boş kalmış kırsal yerleşimlerin oluşturduğu bir yapı olarak betimler. 15. yüzyıl ise Saraçhane için bir yeniden yapım çağı olarak adlandırılabilir. Çalışma alanı özelinde 1486'da Mimar Ayas Camisi (Özgüven, 1993), 1489'da Karagöz Camisi (Ayvansaraylı, 1987), 1494'te Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı (Eyice, 2000) inşa edilmiştir. Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı'nın temellerinde kilise kalıntılarının devşirme malzeme olarak kullanıldığı görülmüştür. Alandaki inşa edilen konakların temellerinde ve Karagöz Camisi inşasında tam üzerine inşa edildiği Polyuktos Kilisesi'nin temellerinin de altında bir seviyeye inilmiş böylece katmanlaşmada Erken Bizans öncesi döneme dönerek farklı bir hizalama yapıldığı görülmüştür (Harrison, 1986). Bu uygulama alanın stra-

tigrafisinin kronolojik olarak ilerlemediği tespit edilen ilk durumdur. Ayrıca Erken Osmanlı Dönemi'nde alanın morfolojisi, altındaki katmanları kısmen de olsa sıyrarak yeniden inşa edildiğini ortaya koyar.

Saraçhane Arkeoloji Parkı'nın Osmanlı Dönemindeki morfolojisi yukarıda bahsedilen küçük ölçekli sayılabilecek iki cami, hamam ve onları çevreleyen bir Osmanlı kent dokusu - topografyaya uyumlu, plansız gelişen sokak sistemi ve ahşap konut yapıları- ile beraber düşünülmelidir. Sonraki yüzyıllarda alanı etkilediği bilinen birçok yangın ve deprem sebebiyle bu doku pek çok kez yıkılıp yeniden inşa edilmiştir. Cezar (1963)'ın çalışmasından özetle çalışma alanını etkilediği düşünülen doğal afetler ve yılları şu şekildedir; 1590 Saraçhane'de küçük bir yangın, 1633 Büyük Yangın, 1716 Saraçhane'de büyük olmayan bir yangın, 1718 Büyük Yangın, 1756 Cibali Yangını, 1766 Depremi, 1833 Cibali Yangını, 1856 Aksaray Yangını, 1894 Depremi, 1908 Çırcır Yangını, 1911 Uzun Çarşı Yangını ve 1918 Yangını. Elbette bunlar dışında yapı adasındaki morfolojik durumu etkileyebilecek yangın ve depremler gerçekleşmiş olabileceği de düşünülmelidir.

Reform hareketleri ve batılılaşmanın yüzyılı olarak tanımlanabilecek 19. yüzyılda şehir yönetimi ile kentsel dokunun düzenlenmesinde köklü Avrupaî değişimler yaşanmış; Şehremaneti makamının (1855-1930) oluşturulması, 6. Daire-i Belediye'nin (1857) kurulması ve İntizam-ı Şehir Komisyonu gibi girişimler, İstanbul'un güzelleştirilmesi, temiz tutulması, yollarının genişletilmesi, sokaklarının aydınlatılması ve inşaat yöntemlerinin geliştirilmesi gibi ihtiyaçlara karşılık vermek amacıyla hayata geçirilmiştir (Çelik, 2016). 1839 İmar Yönetmeliği, 1848 Ebniye Nizamnamesi, ilki 1869'da çıkarılan Asar-ı Atika Nizamnamesi gibi düzenlemeler (Kuban, 2017) kentsel morfolojinin nasıl düzenleneceğine dair ipuçları sunar. Ayrıca kentin planlama çalışmalarının öncülü olarak da kabul edilen 1837 Moltke Haritası, 1843 Hellert Haritası, 1882 Stolpe Haritası gibi haritalama çalışmaları kentsel morfolojiyi anlamak açısından önemlidirler.

Bu yüzyılda Saraçhane Arkeoloji Parkı hakkında yapılan genel taramada Osmanlı arşiv belgelerinde; 1852'de Şehzadebaşı'nda Acemoğlu ve Bozdoğan kemerinde yanan mahallerin inşasına dair, 1855'te Şehzadebaşı'ndaki İbrahim Paşa Hamamı arkasındaki evin yıkılan duvarının tamir ettirilmesine dair, 1874'te Şehzadebaşı'nda bulunan Direklerarası ile İbra-

him Paşa Hamamı Caddesi'nin genişletilmesine dair, 1882'de Şehzadebaşı'nda, İbrahim Paşa Hamamı Caddesi üzerindeki Melek Hanım'ın tasarrufunda bulunan konutun doğrultusu üzerinde kalan, kamulaştırılması ve yola terk edilmesi gereken yerlerin bedellerinin ödenmesine dair, 1884'te Şehzadebaşı'nda İbrahim Paşa Caddesi'nin genişletilmesi ve düzene sokulmasına dair, 1890'da Aksaray Horhor'da çıkan yangında 141 evin yandığı ve yangının kontrol altına alındığına ve Horhor'daki yangın yerinin düzenlenmesiyle ilgili işlemlere dair, 1896'da yeniden inşasına başlanan Saraçhane başındaki Mimar Ayas Camisi'nin temel duvarı yanında ortaya çıkan mahallin bir yol ve caminin bodrumu olduğuna dair, 1910'da Aksaray Horhor'da, Demokrat Kulübü'nün himayesinde "Mürebbiye-i Sanayi-i Nefise" adıyla, gündüzlü ve yatılı olarak eğitim verecek bir rüştiye okulunun açılmasına dair ve 1914'te Saraçhane Caddesi'nde tramvay hattı için yapılan yol genişletme çalışmaları kapsamında kamulaştırılması gereken yapılarla ilgili işlemlerin hızlı bir şekilde sonuçlandırılmasına dair bulunan belgelerden alanın 1808-1918 yılları arasındaki değişimi parçalı olarak da olsa izlenebilmektedir (Doğan, 2019).

Kaldırım düzenleme çalışmaları yapı adası boyutlarında yaşanan değişiklikleri de işaret ediyor olduğundan Osmanlı arşiv belgeleri bu kapsamda ayrıca araştırılmıştır. Arşivde bulunan; 1808'de Aksaray Sebili, Horhor Çeşmesi ve Kıztaşı Hamamı önünden Arasta Kapısı'na kadar uzanan kaldırımların yapılan keşif doğrultusunda onarılmasına dair, 1809'da Şehzadebaşı, İbrahim Paşa Hamamı, Saraçhane Kapısı ve Fatih Camii'nin Boyacı Kapısı'ndan Dürriade Konağı önüne kadar kaldırım yapılması amacıyla Hassa Başmimarı Mehmed Emin Efendi tarafından yapılan keşif çalışmasına dair, 1825'te Saraçhane çevresinde, Canfeda Hatun Sebili önünden başlayarak Horhor üzerinden Ağa Yokuşu'na ve oradan Yalnız Bakkal'a kadar uzanan sokaklarda kaldırım yapılmasına dair, 1825'te Saraçhane başındaki Sepetçiler Yokuşu Caddesi ile Horhor Çeşmesi'nden Hindiler Tekkesi önüne, ayrıca Kırkdört Kapısı önünden Ağa Yokuşu ve Katip Camisi önüne kadar uzanan kaldırımların onarılmasına dair, 1880'de Saraçhane başında yer alan Mimar Ayas Camisi'nden, Şehzade Karakolu yakınındaki On Sekiz Sekbanlar Kabristanı'na kadar uzanan kaldırımların onarılmasına dair, 1889'da Saraçhane başından başlayıp Horhor Yokuşu'nun sonuna kadar uzanan kaldırımların onarılmasına dair ve 1892'de

Şehzadebaşı, Saraçhanebaşı, İmarek Sokağı ve Unkapanı yollarındaki kaldırımların onarılması ve yeniden inşasına dair evraklarla alanı çevreleyen yollarda gerçekleşen sokak çalışmaları tespit edilmiştir (Doğan, 2019).

19. yüzyılda üretilmiş olan haritalardan sokaklar, yapı adaları ve kamusal yapıları barındırmasıyla kentin ve Saraçhane Arkeoloji Parkı'nın 19. yüzyılın sonundaki morfolojik durumunu ortaya koyan Ayverdi (1958)'nin 19. Asırda İstanbul Haritası, Mühendishane-i Berri Hümayun mezunu asker haritacıların 1875-1882 tarihlerinde çizdiği haritayı temel alır. Haritada Mimar Ayas Camisi, Karagöz Camisi ve İbrahim Paşa Hamamı işlenmiş, yapı adasının günümüzdekinden az farklı boyutları Karagöz Camisi'nin güneyinden geçen Karagöz Cami Sokak ile tanımlanmış, batısındaki cadde Horhor Caddesi olarak, kuzeyinde bugün Macar Kardeşler Caddesi olan cadde İbrahim Paşa Caddesi olarak işlenmiş, yapı adasını Mimar Ayas Camisi ve İbrahim Paşa Hamamı'nın hemen güneyinden ikiye bölen ve bu yapıların arasından geçen sokakların ismi belirtilmemiştir.

1894 Depremi alanın morfolojisinde bir kırılma yaratmış, bu depremle Mimar Ayas Camisi tamamen yıkılmıştır. Ayverdi (1973)'ye göre zevksiz bir şekilde ihya edilmiş bu caminin duvarları olması gerekenden yüksek yapılmış, kubbesi sağır bırakılmış ayrıca camiye iki katlı bir son cemaat yeri de eklenmiştir. 1911 Çırçır Yangını da alanda önemli bir etki bırakmıştır. Yangının sebep olduğu boş alanların bir cadde olarak düzenlenmesiyle çalışma alanının kuzeyindeki Macar Kardeşler Caddesi 1917'de açılmış ve zamanla Şehzade Camisi yönünde ilerletilmiştir (Kıranlar & Çelik, 2022).

20. yüzyılda çalışma alanı özelindeki morfolojik durumu ortaya koyan iki önemli harita Alman Mavileri Haritasıyla Pervititch Haritaları hazırlanmıştır. Fransız Topograf Cemiyeti (Société Française de Topographie)'nin 1910-13'te yaptığı nirengi sistemiyle ölçülen harita, 1914'ten sonra adı Société Anonyme Ottomane d'Etude et D'Enterprises Urbaine olarak değişen Deutsches Syndikat für Staedtebauliche Arbeiten Firması tarafından hazırlanmaya başlamış, söz konusu haritalar 1913-1919 yılları arasındaki morfolojik durumu sokak dokusu ve kamu yapıları üzerinden ortaya koymuştur (Tekeli, 1993). Daha sonraki yıllarda Alman Mavileri (Dağdelen, 2006) olarak anılan bu haritalar üzerindeki yapıların isimleri Türkçe'nin Fransızca duyum ile yazılmasıyla eklenmiştir. Bu haritada Saraçhane Arkeoloji Parkı'nın konu-

mu incelendiğinde alanı tanımlayan sokaklar ile alanda bulunan kamusal yapıların işlenmiş oldukları görülür. Bunlardan başka yer yer bahçe duvarlarının, yapı başlangıç izlerinin eklenmiş olmasıyla kentsel dokuya dair birtakım ipuçları işlenmiş olsa da buradaki kentsel verilerin anlaşılabilmesi için yeterli olmamaktadır. 1922-1945 yılları arasında ise topograf mühendis Jacques Pervititch ve ekibi tarafından Türkiye Sigortacılar Daire-i Merkeziyesi'nce kullanılmak üzere oldukça detaylı haritalar hazırlanmıştır (Akın, 2001). Güçlü bir grafik anlatımı olan haritalarda; yapı malzemesi, yapım sistemi, kat adedi, örtü sistemi ve yapı girişi gibi yapıya dair teknik bilgilerin yanı sıra yapının işlevi, sahibinin ismi gibi bilgiler de not edildiğinden (Batur, 2001) ayrıca yalnızca kamusal yapılara ve sokaklara değil, sivil mimarlık örnekleri konaklara, bahçe duvarlarına, ağaçlara yollara işlenmiş tramvay hattı bilgilerine de yer verildiğinden Pervititch Haritaları o zamana kadar oluşturulmuş temsiller arasından zihinlerde bir 20. yüzyıl Osmanlı kent dokusu kurgusunu canlandırmaya olanak sağlamasıyla öne çıkar.

Bir taraftan Tarihi Yarımada'nın yangınlarla yitirilen yapı stoku ve buna bağlı olarak azalan nüfusu değerlendirildiğinde burada halihazırda kentsel dokunun da yitirilen dokuyla benzer bir sonu olacağı düşünülebilir ancak söz konusu kentsel boşluklar dönemin ekonomik şartlarında hızlı sayılabilecek aksiyonlarla yeni planlama ve yapılaşma alanlarına evrilmişlerdir.¹ Yeni planlanan sokakların dönemin ulaşım araçlarından olan tramvaya uygun genişliklerde düzenlendikleri görülmektedir. Tekeli (2010) İstanbul'da kent içi toplu taşımanın ilk modern örneklerinden biri olan tramvayın, 19. yüzyılın son çeyreğinde atlı olarak başlayarak, ardından elektrikli tramvaylar ile yaygınlaştığını, özellikle 1930'lu ve 40'lı yıllarda tramvayın şehir içi ulaşımın belkemiğini oluşturduğunu ancak 1950'lerden itibaren otomobil ve otobüs ulaşımına öncelik verilmesiyle, tramvay hatlarının giderek kaldırıldığını aktarır. Fatihten Harbiye'ye giden bir tramvayın başlangıç durağının Macar Kardeşler Caddesi'nde olduğu bilinmektedir (Göncüoğlu, 2010). Tramvayın yarımada boyunca uzatılabilmesi için Macar Kardeşler Caddesi'ni Edirnekapı'ya bağlayan Fevzipaşa Caddesi açılmış böylece Fatih-Edirnekapı tramvay hattının açılışı 1929 yılında yapılmış ancak tramvay hattı yol çalışmaları sebebiyle 1958'e kadar kademeli olarak kaldırılmış ve yollar araç trafiğine uygun hale getirilmiştir (İlter & Pilehvarian, 2018).

20. yüzyılda İstanbul'un kentsel morfolojisini bütüncül olarak en çok etkileyen çalışmaların başında Henri Prost'un imar planı gelir. 1935 yılında Atatürk'ün doğrudan talimatıyla İstanbul Belediyesi tarafından kent planlamasını yürütmek üzere davet edilen Prost bu görevini 1950 yılının sonuna kadar devam ettirir (Bilsel, 2010). Saraçhane Arkeoloji Parkı'nın bulunduğu alan ise söz konusu planlama kararlarının uygulamalarının getirdiği kentsel morfolojik değişimlerin izlenebildiği örneklerden olmuştur. Çalışmalarında tarihi dokulara karşı müdahaleci bir tutum izleyen Prost kentin morfolojisini tamamen dönüştürmeye/modernleştirmeye yönelik stratejisini çevre sağlığı ve ulaşım ölçütlerine dayandırmış, bu bağlamda Taksim ve Tarihi Yarımada'yı birbirine bağlayacak ve yarımada'daki kısmını Atatürk Bulvarı'nın oluşturduğu bir omurganın açılmasını birinci derece öncelikli bir kentsel operasyon olarak tanımlamıştır (Bilsel, 2010). 1943 yılındaki bulvar yapım çalışmaları sırasında zaten harap halde olan Karagöz Mescidi (Müller-Wiener, 2001) ile Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı'nın 1941'de önce sıcaklık kısımları (Göncüoğlu, 2008) ardından tamamı hamam hakkındaki Eski Eserleri Koruma Encümeni'nin koruma kararına (Hasan, 1995) rağmen yıkılmıştır. Yerel seçimleri kazanan Demokrat Parti Prost'un sözleşmesini yenilememiş ve kent planını yürütülmesi sorumluluğu önce Prost'un planını yenileyen Türk mimarların, ardından da 1956 yılında bizzat Adnan Menderes'in olmuştur (Akpınar, 2023). Söz konusu yıllarda yapılan imar faaliyetleri *Menderes Yıkımları* olarak anılır. Alanda bulunan ahşap konakların tamamı Resim 1'de görülürken, Resim 2'de görülmemektedir. Resim 2'deki fotoğrafta yola çıkıntı yaptığı görülen Mimar Ayaş Camisi de yıkımlardan payını alır. Ayanoglu (1969), caminin 1959 yılında belediye ekipleri tarafından yıkıldığını aktarır. Konakların bulunduğu alanın GEEAYK'nın 30.09.1962 gün 1928 sayılı "... ilerde kazı yapmak üzere bu alanın yeşil alan olarak değerlendirilmesine." kararı uyarınca tesviye edilerek, alanda açık alan düzenlemesi yapıldığı görülmektedir. Yapı adasının güneyindeki okul yapısı ise, araç trafiğinde yaşanan sıkışıklığın önlenmesi amacıyla Atatürk Bulvarı'nın yol altına alınması çalışmaları başlayıncaya kadar varlığını birkaç yıl daha sürdürür.

1960 yılında alandaki yapıların yıkımından kalan molozlar arasında bulunan kalıntıların Mango & Ševčenko (1961) tarafından incelenmesiyle bu kalıntıların o zamana kadar yeri

Resim 1. Şehzade Camisi'nden Saraçhane Arkeoloji Parkı'na bakış, 1944 (Göncüoğlu, 2008).

Resim 2. Saraçhane Belediyesi inşaatını gösteren hava fotoğrafı, 1954-59 (İBB, t.y.).

tam olarak bilinmeyen Polyeuktos Kilisesi'nin parçaları oldukları yayınlanmıştır. Konumu belirlenmiş olan kilisenin sistematik bir kazıyla ortaya çıkarılabilmesi için kamulaştırılıp beklentilen alanda Atatürk Bulvarı'nın yol altına alınmasıyla ilgili çalışmaların da başlayacak olması sebebiyle bir kurtarma kazısı olarak planlanan çalışma 1964'te başlamıştır (Harrison & Firatlı, 1965). Yapımına 1964'te başlanıp 1966'da bitirilen Saraçhane Geçidi'ne 1968'deki vefatı ardından 1963-1968 yılları arasında İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığı görevini birlik-

te yürütmüş olan Haşim İşcan'ın adı verilmiştir (Güneş, 2024). Bu geçidin açılmasıyla eş zamanlı yapılan kazılarda ortaya çıkan yapının ölçeği ve karmaşıklığı sebebiyle çalışmalar ancak 1969'da tamamlanabilmiştir. Yol çalışmaları yapının güneydoğusunda tahribata sebep olmuş ayrıca yine bu alanda bir istinat duvarı yapılarak üzerine beton dökülmüş ve alan sonraki yıllarda otopark olarak kullanılmıştır. İstinat duvarını takip ederek altgeçidi yapı adasının güneyinden Horhor Caddesi'ne bağlayan sokak olan Kavalalı Sokağı'nın kotu kazılarla ortaya çıkarılmış

olan Polyeuktos Kilisesi'nin kotundan daha aşağıdadır. Söz konusu durum ise alanın stratigrafisinin kronolojik olarak ilerlemediği tespit edilen ikinci durumdur.

Kazılarda ortaya çıkan malzemenin uzun süreli depolanması sorunu alana yapılan geçici depolarda çözülemeyeceğinden 1968'de kilisenin kuzey koridor altyapısının içine bir betonarme depo inşa edilmiş ayrıca Saraçhane malzemesinin Arkeoloji Müzesi'nde bir odada sergilenmesi; alanın ise bir arkeolojik park olarak düzenlenmesi kararlaştırılmıştır (Harrison, 1986). Bu doğrultuda, çalışmaları arasında Atina Agorası Arkeolojik düzenlemesi de olan Griswold (1967) alanı ziyaret edip ayrıntılı peyzaj çizimleri yapmış ve bu çizimler³ 1968 yılında belediye tarafından kabul edilmiştir. Harrison (1986) kazı kitabında sade, yaratıcı ve gerçekçi olarak nitelendirdiği önerilerin hala uygulama ihtimali olduğundan bahseder ancak 1970'lerden (Resim 3) günümüze parkın morfolojisinde belirgin bir değişim yaşanmamıştır.

Kazı çalışmaları tamamlandığında alanın kuzeyinde yapılan park alanının düzenlenmesinde Griswold'un çizimlerinin etkisi olup olmadığı bilinmemektedir. Süreçte alanın kuzeybatısına bir çocuk parkı ve kuzeyine yer altına gömülü bir umumi tuvalet eklenmiştir. Bu eklemeler dışında 2022 yılında parkın İBB ve İstanbul Arkeoloji Müzesi tarafından yeniden kazılmasına

kadar park 1970'lerdeki halini korumuştur. İBB Miras (2022) "Kent arkeolojisinin en önemli alanlarından Saraçhane'de arkeolojik kazı ve ziyaretçi merkezi çalışmalarını başlattık." açıklamasıyla yapılacak çalışmaları duyurmuştur. Çalışmalar halen (Nisan 2025) devam etmektedir. Bu süreçte alanda geçici bir kazı evi ve kitaplık açılmış, çalışmalar kuzeydeki park alanına doğru genişletilmiştir.

Buraya kadar Polyeuktos Kilisesi, Mimar Ayas Camisi ve mektebi, Karagöz Camisi, Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı, Kız Rüştüye Mektebi, Gül Atiye Çeşmesi ve sayısız konaklara ev sahipliği yapmış olan Saraçhane Arkeoloji Parkı'na dair MS 5. yüzyıldan günümüze alanın tarihsel gelişim süreci ve alanı morfolojik olarak şekillendiren kırılma noktalarının kısa bir özeti sunulmuştur.⁴

Kentsel Morfolojik Analizler

Alana dair kentsel morfolojik analizlerde 1964-68 Saraçhane Kazıları çizimleri, 19. Asırda İstanbul Haritası, Alman Mavileri Haritası, Pervititch Haritası ve yukarıda bahsedilen Osmanlı arşiv belgeleri ile mimarlık tarihi araştırmalarından faydalanılmıştır. Çalışma alanında 1960'lar kazı alanı ve arkeoloji parkı sınırlarıyla tanımlanan iki ölçekte bir dizi morfolojik analiz yapılmıştır.

Resim 3. Saraçhane 1970'ler (İBB, t.y.).

Kazı Alanı Analizleri

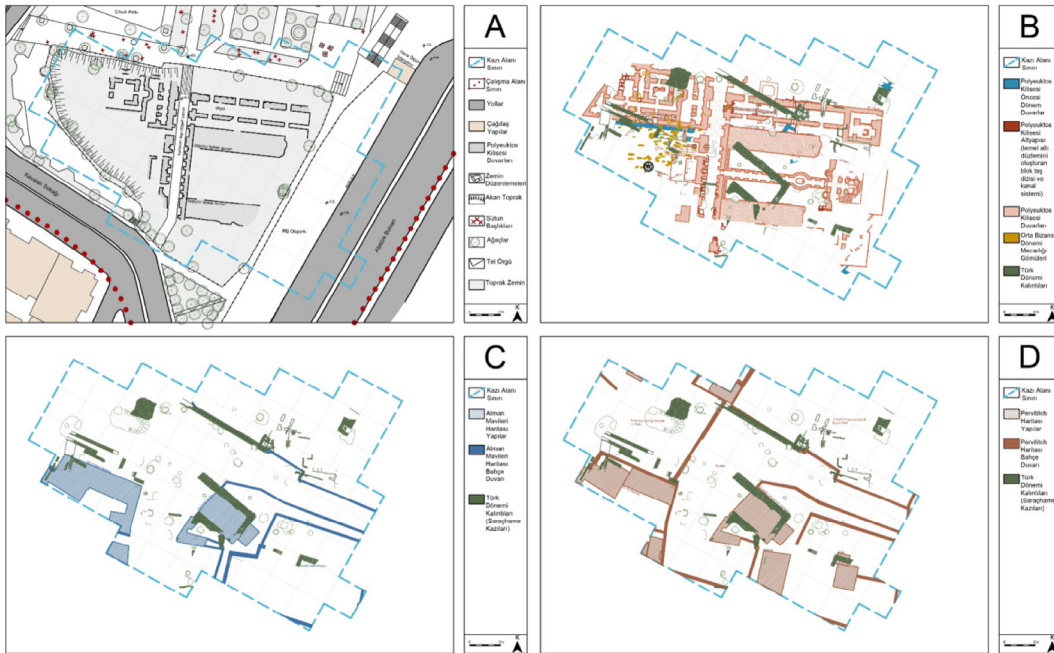
Kazı alanına yönelik analizler 1960'lar kazı çalışmalarının belgeleme verisi ile diğer dönem haritaların verilerinin karşılaştırılmasıyla elde edilmiştir.

Resim 4A, 2022 kazıları öncesi alanın durumunu gösterir bir haritadır. Mavi kesikli çizgi 60'lar kazı sınırınıdır. 60'lar kazı belgelemesi Harrison (1986) tarafından bütün veriyle tek bir siyah beyaz çizimle yayınlanmıştır. Söz konusu çizim Doğan (2019) düzenlemesiyle Resim 4B'de verilmiştir. Mavi renkle temsil edilen kilise öncesi döneme dair veriler ve bulgular çok kısıtlıdır. Polyeuktos Kilisesi'nin altyapısı ve duvar kalıntıları ile vaftizhane yapısının kalıntıları kırmızının tonlarıyla temsil edilmiştir. 2022 kazıları öncesinde yapının batısındaki vaftizhanenin durumu 60'larda ortaya çıkarılan kısımlarıyla karşılaştırıldığında yapının neredeyse yarısının yoğun toprak akması sebebiyle tekrar gömüldüğü görülmektedir. Kilise terkedildikten sonraki atriumun mezarlık olarak kullanıldığı katman sarı renk ile temsil edilmiştir.

Yazılı ve çizili belgelemede hangi yapı ya da dönemlere ait oldukları tanımlanmaksızın Türk dönemi kalıntıları genel ifadeyle aktarılan katmana dair başka bir açıklama mevcut değildir. Bu

katman Resim 4B'de yeşil renkle gösterilmiştir. Bu kalıntıların hangi yapılara ait olduklarının anlaşılabilmesi için kazı belgelemesinde gösterilen Türk dönemi kalıntıları ayrıştırılıp Resim 4C'de Alman Mavileri haritasıyla, Resim 4D'de Pervititch haritasıyla karşılaştırılmıştır. Bu karşıştırmalar sonucu Müller-Wiener (2001)'in haritasında yeri olduğundan daha güneyde çizilen Karagöz Camisi'nin tam konumu saptanmıştır ve doğrulanmıştır. Kuzeyde bulunan duvar kalıntısının Alman Mavileri haritasında bulunan ve Pervititch haritasında beş metre yüksekliğinde eski duvar olarak yazılan bahçe duvarı hattını takip ettiği görülmüş ve batıdaki kalıntıların Kız Rüştüye Mektebi (56. İlk Mektebi) olarak yazılmış olan yapı ile ilgili olabileceği düşünülmüştür. Güneydoğudaki duvar kalıntıları Pervititch haritasında yarı harap olarak yazılmış olan bir ocak ve harap olarak yazılıp işlev belirtilmeyen bir yapıyla örtüşmüştür. Kuzeybatıda görülen kalıntılar ise Pervititch haritasında Neyir Bey Konağı olarak işlenmiş olan yapının bahçesine denk geldiği görülmüş ancak detaylı bilgi bulunamamıştır.

Polyeuktos Kilisesi'nin 1960 kazılarıyla ortaya çıkarılmasından 2022 Kazıları öncesine kadar geçirdiği değişimlerin, öncesi ve sonrası fotoğraflarıyla karşılaştırmalı incelemesi için bkz. (Doğan, 2019).

Resim 4. A. Kazı alanı 2019 durumu B. 1964-68 Saraçhane Kazıları Dönem Analizi C. Alman Mavileri Haritasının Saraçhane Kazıları Türk Dönemi ile karşılaştırılması D. Pervititch Haritasının Saraçhane Kazıları Türk Dönemi ile karşılaştırılması (Doğan, 2019).

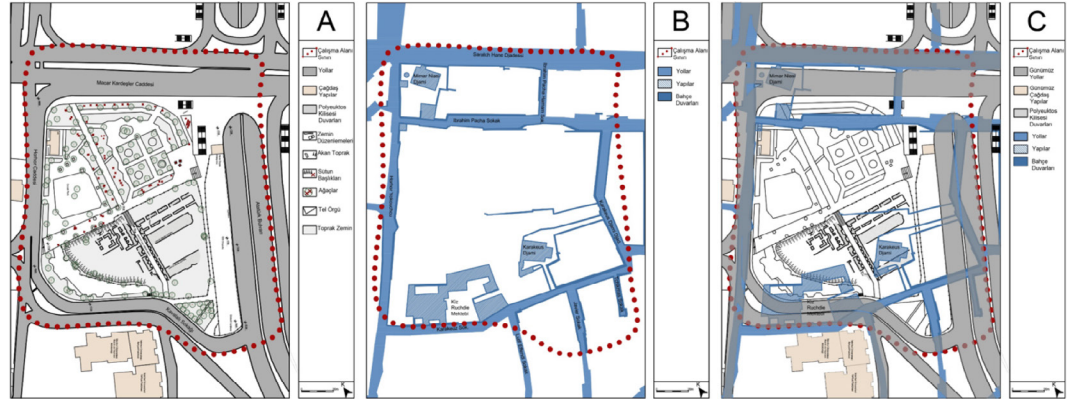
Park Alanı Analizleri

Saraçhane Arkeoloji Parkına dair analizler, mimarlık tarihi araştırmalarının sunduğu verinin parkın 2019'daki durumu ile diğer dönem haritalarının karşılaştırılmasıyla elde edilmiştir.

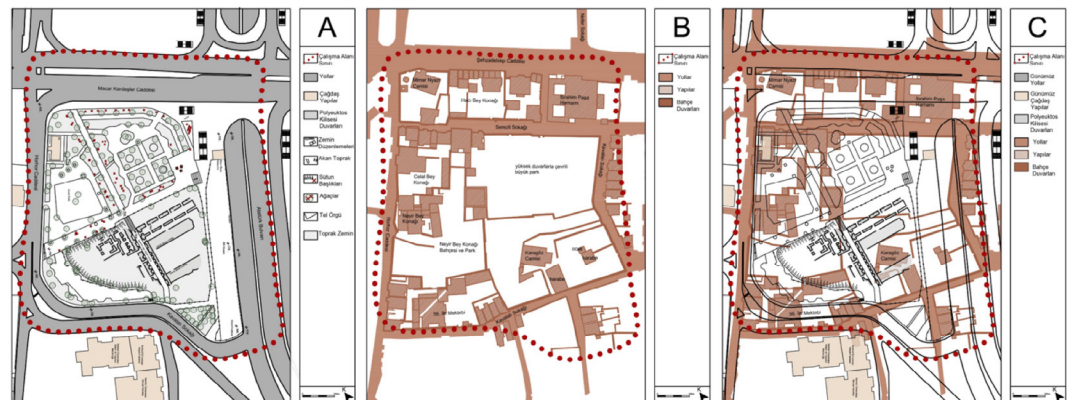
Alman Mavileri haritasıyla günümüz kent dokusunun karşılaştırması Resim 5'te sunulmuştur. Analiz sonucunda alanın kentsel dokusuyla ilgili olarak mimarlık tarihiyle desteklenen saptamalar yapılmıştır. Bunlardan morfolojik olarak alanı tanımlayan sokaklar incelendiğinde; *Saraçhane Caddesi*'nin zaman içinde genişletilerek günümüzdeki Macar Kardeşler Caddesi halini aldığı, günümüzde mevcut olmayan *İbrahim Paşa Sokak* ve *İbrahim Paşa Hamam Sokak*'ın konumları görülmüştür. *Karagöz Cami Caddesi*'nin günümüzde Atatürk Bulvarı'nın geçtiği alanda olduğu, *Karagöz Sokak*'ın hattının bir kısmının yok olduğu batısındaki kısmının da bugün Kavalalı Sokak olarak tanımlandığı anlaşılmıştır. *Karagöz Sokak*'tan güneye inen çıkmaz sokak

ve *Yaver Sokak*'ın artık bulunmadığı ancak *Lütfi Efendi Sokak*'ın günümüzde de aynen korunduğu, *Horhor Yokuşu Caddesi*'nin batı yönünde bir miktar genişleyerek günümüzde Horhor Caddesi olarak varlığını sürdürdüğü görülmüştür.

Alandaki yapısal veriler günümüzle karşılaştırıldığında; Mimar Ayas Camisi'nin bugün Macar Kardeşler Caddesi'nin tam üzerine denk gelen konumu tespit edilmiştir. Harita yalnızca kamu yapılarını içeriyor olduğundan aynı bahçedeki yapının Sönmez (1991)'in aktardığı Mimar Ayas Mektebi olabileceği düşünülmüştür. Sokağın karşısındaki küçük yapıya dair veri okunamamıştır. Karagöz Camisi'nin kazı ölçeğinde yapılan analiz ile tespit edilen konumu ve bir ölçek daha yukarıdan bakıldığında yaya yollarıyla bağlandığı kentsel doku içerisindeki yeri anlaşılmıştır. Günümüze ulaşmayan *Kız Rüştüye Mektebi* yapısının konumunun, bir kısmının kazı alanının içinde bir kısmının da mevcut Kavalalı Sokağın yerinde olduğu görülmüştür. *İbrahim Paşa Hamamı*

Resim 5. A. Park alanı 2019 durumu B. Alman Mavileri Haritası C. 2019 hâlihazır ile Alman Mavileri Haritası karşılaştırması (Doğan, 2019).

Resim 6. A. Park alanı 2019 durumu B. Pervititch Haritası C. 2019 hâlihazır ile Pervititch Haritası karşılaştırması (Doğan, 2019).

Sokak var olmasına rağmen hamam yapısı bilgisine rastlanmamıştır.

Pervititch haritasıyla günümüz kent dokusunun çakıştırması Resim 6'da sunulmuştur. Analiz incelendiğinde alanın kentsel dokusuyla ilgili olarak saptamalar ve Alman Mavileri haritasıyla saptanan durumlar için doğrulamalar yapılmıştır. Yapı adasını tanımlayan sokaklar incelendiğinde *Şehzadebaşı Caddesi*'nin (Alman Mavileri Haritasında *Saraçhane Caddesi*) zamanla genişletilerek günümüzdeki *Macar Kardeşler Caddesi* halini aldığı, *Serezli Sokağı* (Alman Mavileri Haritasında *İbrahim Paşa Sokak*) ile bu sokağı *Şehzadebaşı Caddesine* bağlayan isimsiz sokağın (Alman Mavileri Haritasında *İbrahim Paşa Hamam Sokağı*) günümüzde mevcut olmadığı tespit edilmiştir. Alanın hem güney hem de doğudaki sokakların *Kavalalı Sokağı* olarak yazıldığı, doğudakinin yerinden bugün *Atatürk Bulvarı*'nın geçtiği; güneydekinin ise bugün bir kısmının yerinde bulunan günümüz *Kavalalı Sokak* ile aralarındaki kot farkından tespit edildiği üzere sadece isim benzerliği taşıdığı anlaşılmıştır. Güneye uzanan sokaklardan biri olan *Papağan Sokağı*'nın (Alman Mavileri haritasında *Yaver Sokak*) günümüzde varlığını sürdürmediği, yanı sıra *Lütfi Efendi Sokağı*'nın hem konum hem de isminin bugün de aynı olduğu, *Horhor Caddesi*, biraz genişletilmiş olsa da aynı adı ve konumu korunarak günümüze ulaştığı görülmüştür.

Kamusal yapılara ilişkin veriler günümüzle karşılaştırıldığında; Mimar Ayas Camisi'nin konumu doğrulanmış, Alman Mavileri haritası analizlerinde Mimar Ayas Mektebi olabileceği düşünülmüş olan yapının *Serezli Sokağı*'ndan giriş alması haricinde işlevine dair bir veriye rastlanmamıştır. *Serezli Sokağı*'nın *Horhor Caddesi* ile kesiştiği noktada yer alan küçük çeşmenin (Alman Mavileri haritasında isimsizdir) Encümen Arşivi araştırmasında *Gül Atiye Çeşmesi* olduğu anlaşılmıştır. Bugün bir kısmı *Macar Kardeşler Caddesi*'ne bir kısmı da kaldırılma denk geldiği belirlenen *İbrahim Paşa Hamamı*'nın konumu tespit edilmiş ve 56. *İlk Mektebi* yapısının (Alman Mavileri haritasında *Kız Rüştüye Mektebi*) günümüze ulaşmadığı görülmüştür.

Özellikle kentsel dokunun ayrıntılı olarak işlenmiş olduğu haritada sivil yapılar özelinde inceleme yapıldığında; Mimar Ayas Camisi ile *İbrahim Paşa Hamamı* arasındaki bitişik nizam-

da yer alan dükkan sıralarının, *Serezli Sokağı* üzerindeki çeşitli konakların yanı sıra yüksek duvarlarla çevrili geniş bir park alanının, *Horhor Caddesi*'ne bakan konakların ve doğudaki *Kavalalı Sokağı*'nın doğusundaki bitişik nizamdaki yapıların bugün ne kendilerinden ne oluşturdıkları kentsel dokudan ne de bu yapıların gündelik yaşam pratiklerine mekânsal olarak nasıl karşılık verdiklerine dair bir iz bulmak mümkündür.

Saraçhane Arkeoloji Parkı'nın barındırdığı tarihsel veriler, alandaki çok katmanlı yapının yalnızca kronolojik bir birikim değil, aynı zamanda mekânsal süreklilikler ve radikal kesintiler yoluyla oluştuğunu göstermektedir. Bu bağlamda çok katmanlılık, yalnızca ardışık dönemlerin izlerinin fiziksel birikimiyle değil, kimi zaman üst katmanların alt katmanları yok ederek, kimi zaman ise onları koruyarak ya da dönüştürerek varlığını sürdürmesiyle ortaya çıkar. Süreklilikler, çoğunlukla yapıların izlerini ya da sokak dokusunu yeniden üretim yoluyla günümüze taşıırken; kesintiler, yangın, deprem, savaş, kamulaştırma ya da imar faaliyetleri gibi ani ve yapısal müdahalelerle kent dokusunda kopmalara neden olmuştur. Bu bağlamda, alanda gözlemlenen süreklilik ve kesintilerin birlikte okunması, mekânsal dönüşümün ardındaki dinamikleri daha bütüncül bir bakışla kavramayı mümkün kılar.

Değerlendirme

Saraçhane Arkeoloji Parkı'nın tarihsel gelişimi hem zamansal hem de mekânsal düzlemde okunabilen çok katmanlı bir yapıya işaret etmektedir. Yapılan arkeolojik kazılar, tarihi haritaların çakıştırılması ve mimarlık tarihi araştırmaları ışığında yürütülen bu çalışma, bölgedeki süreklilikleri ve kesintileri birbirine bağlayan karmaşık bir dönüşüm sürecini göz önüne sermiştir. Bu dönüşüm, yalnızca fiziksel yapılarda değil, aynı zamanda kent belleği, kullanım biçimleri ve planlama kararlarında da izlenebilmektedir. Alanın bilinen en eski katmanı olan *Polyeuktos Kilisesi*, yalnızca bir Bizans anıtı değil, aynı zamanda mekânsal sürekliliğin başlangıç noktalarından biridir. Bu kilisenin üzerine 15. yüzyıldan itibaren yerleşen Osmanlı dönemine ait cami, hamam ve konak yapıları hem yer seçiminde hem de temel düzeylerinde kullanılan devşirme malzemelerle bu erken yapının izlerini taşımaktadır. Ancak bu süreklilik, 19. yüzyıl yangınları ve

depremleriyle, 20. yüzyılın ortasındaki planlı yıkımlarla ve Atatürk Bulvarı'nın açılması gibi müdahalelerle yer yer kopmuş, parçalanmış ve yeniden biçimlenmiştir. Bu durum, alanın stratigrafisinin yalnızca ardışık değil, aynı zamanda dönüştürücü nitelikte katmanlaştığını göstermektedir. Sürekliliğin izlenebildiği nadir öğelerden biri olan sokak yönelimleri ve yapı adası sınırları, bazı alanlarda 19. yüzyıl haritalarından bugüne dek varlığını sürdürebilmiştir. Örneğin alanı tanımlayan Horhor Caddesi ve Saraçhane Caddesi gibi yolların bugünkü kent dokusuyla örtüşmesi, geçmişten bugüne mekânsal sürekliliğin izlerini taşır. Öte yandan, Mimar Ayas Camisi, İbrahim Paşa Hamamı gibi yapıların tamamen ortadan kalkması ve yerlerinin yeni açılan yollarla tahrip edilmesi, tarihsel kopuşların açık göstergesidir. Alanın kent morfolojisinde önemli bir kırılma noktası ise Henri Prost'un plan kararlarıyla başlamış, 1950'li yıllarda Menderes döneminde hız kazanmış ve Atatürk Bulvarı'nın açılmasıyla mekânsal anlamda radikal bir kesinti yaşanmıştır. Bu kesinti yalnızca fiziksel yıkımı değil, aynı zamanda Saraçhane'nin çok katmanlı belleğinin silinmesini ve dönüştürülmesini de beraberinde getirmiştir. Ancak bu yıkımlar aynı zamanda, Polyeuktos Kilisesi'nin keşfi gibi yeni katmanların fark edilmesine de zemin hazırlamış ve alanın arkeolojik değeri görünür hâle gelmiştir.

Bugün Saraçhane Arkeoloji Parkı hem geçmişin sürekliliklerini hem de kesintilerini içinde taşıyan nadir kent parçalarından biri olarak İstanbul'un çok katmanlı tarihinin temsil mekânlarından biri olma potansiyeline sahiptir. Alanın hem arkeolojik hem de morfolojik katmanları, koruma, sunum ve yeniden düşünme açısından çok disiplinli yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynaklar

- Akın, N. (2001). İstanbul Kent Tarihi Açısından Önemli Bir Kaynak. *Cumhuriyet Kitap*, 607, 7–10.
- Akpınar, İ. (2023). Bugünden Düne Bakmak: 1937 Henri Prost Planı. *Mimarist*, 78, 57–61.
- Ayanoğlu, F. (1969). İstanbul'da Yola Kalbedilen Cami Vesaire. *Vakıf Dergisi*, 8, 329–346.
- Ayvansaraylı, H. H. (1987). *Camilerimiz Ansiklopedisi* (Hadikatü'l-Cevami). Tercüman.
- Ayverdi, E. H. (1958). 19. Asırda İstanbul Haritası. İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları.
- Ayverdi, E. H. (1973). Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886 [1451-1481]. Baha Matbaası.
- Batur, A. (2001). Pervititch Haritaları ya da... Bir

Kenti Okumak. *Cumhuriyet Kitap*, 607, 3–5.

Bayülgen, B., & Saner, T. (2024). İstanbul'daki Bizans kalıntılarının mimari anlatımı: Sur içindeki kazılar ve yüzey araştırmaları (1927-2021). Koç University Publications.

Bilsel, F. C. (2010). Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951): Nazım Planlar ve Kentsel Operasyonlarla Kentin Yapısal Dönüşümü. İçinde C. Bilsel (Ed.), *İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951)*. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.

Çelik, Z. (2016). 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul. İş Bankası Kültür Yayınları.

Cerasi, M. (2006). Divanyolu (A. Özdamar, Trans.). Kitap Yayınevi.

Cezar, M. (1963). Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler. *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, 1, 327–409.

Dağdelen, İ. (2006). Alman mavileri: 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları. İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü.

Doğan, N. P., & Eres, Z. (2023). Arkeolojik ve Kentsel Veriler Işığında İstanbul Saraçhane Arkeoloji Parkı'nın MS 5. yy'dan Günümüze Kadar Geçirdiği Değişimler Üzerine Bir Değerlendirme. *Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı*, 2023, 507–517.

Doğan, P. (2019). Saraçhane Arkeoloji Parkı'nın kent arkeolojisi bağlamında incelenmesi ve koruma önerisi [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.

Eyice, S. (2000). İbrahim Paşa Külliyesi. İçinde TDV İslam Ansiklopedisi (Vol. 21). Türkiye Diyanet Vakfı.

Göncüoğlu, S. F. (2008). Yitik Mirasın Peşinden. İstanbul Şehri Kültür Tarihi Araştırma Merkezi.

Göncüoğlu, S. F. (2010). İstanbul'un Fethi Sonrası Kurulan İlk Semt: "Saraçhane". *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 22, 27–82.

Griswold, R. E. (1967). Sarachane. https://historipittsburgh.org/islandora/object/pitt%3AUS-PPIU-ais200110/viewer#aspace_ref825_uuy

Güneş, S. (2024). Haşim İşcan'ın Hayatı ve İstanbul Belediye Başkanlığı (1898-1968) [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

Haldon, J. (2017). Bizans Tarih Atlası. Alfa Yayınları.

Harrison, R. M. (1986). *Excavations at Sarachane in Istanbul*, Vol 1. Princeton University Press.

Harrison, R. M., & Firatli, N. (1965). *Excavations at Saraçhane in Istanbul: First Preliminary Report*. Dumbarton Oaks Papers.

Harrison, R. M., & Firatli, N. (1966). *Excavations at Saraçhane in Istanbul: Second and Third Preliminary Reports*. Dumbarton Oaks Papers.

Harrison, R. M., Firatli, N., & Hayes, J. W. (1968). *Excavations at Saraçhane in Istanbul: Fifth preliminary report, with a contribution on a seventh-century pottery group*. Dumbarton Oaks Papers.

Haskan, M. N. (1995). İstanbul Hamamları. İçinde: *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.

İBB Miras. (2022). Saraçhane Arkeoloji Parkı. https://www.instagram.com/tv/CejjurMjC4y/?utm_source=ig_web_copy_link&igsh=MzRlODBiNWFlZA

İBB. (t.y.). Belediye Tarihçesi ve Binalar. <https://>

www.ibb.istanbul/ibb/belediye-hakkinda/belediye-tarihcesi#binalar---galeri

İlter, F., & Pilehvarian, N. K. (2018). Fatih Fevzipaşa Caddesi'nin açılışı ve İstanbul'un kentsel gelişimindeki yeri. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 11, 263–291.

Kıranlar, S., & Çelik, M. B. (2022). The Trace Of Turkish-Hungarian Friendship: The Opening Of 'Macar Kardeşler Caddesi' [Türk-Macar Dostluğunun Nişanesi: Macar Kardeşler Caddesinin Açılması]. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 56, 1–17.

Kozar, C., Ünal, I., & Saner, T. (2010). Hayal-et Yapılar. PATTU.

Kuban, D. (2017). İstanbul Bir Kent Tarihi. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Mango, C., & Ševčenko, I. (1961). Remains of the church of St. Polyeuktos at Constantinople. *Dumbarton Oaks Papers*, 15, 243–247.

Müller-Wiener, W. (2001). İstanbul'un tarihsel topografyası.æ Yapı Kredi Yayınları.

Oosterhout, R. (2010). Bizans Konstantinopolisi'nden Kalan Mimari Miras. İçinde: Bizantion'dan İstanbul'a Bir Başkent 8000 Yılı (sf. 124–135). Sakıp Sabancı Müzesi.

Özgüven, B. (1993). Ayas Bin Abdullah. İçinde Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (Cilt 1). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Sönmez, Z. (1991). Ayas Ağa. TDV İslam Ansiklopedisi, 4, 201.

Tekeli, İ. (1993). Haritalar. İçinde Dünden Bugüne

İstanbul Ansiklopedisi (Cilt 3, pp. 556–560). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Tekeli, İ. (2010). İstanbul ve Ankara için Kent İçi Ulaşım Tarihi Yazıları. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Notlar

1. Söz konusu değişim; Alman Mavileri haritası ardından 1918 tarihli Necip Bey Haritası, 1923 Şehremaneti Haritası, 1934 İstanbul Şehri Rehberi Haritası ve 1936 Pervititch Haritalarının ardışık incelemeleriyle çalışma alanının çeperindeki dokularda kendini göstermektedir. Makalenin kapsamı gereği çalışma alanını tanımlayan yapı adası dışındaki alanlara dair analizler ya tamamen konu dışı bırakılmış ya da genel gözlemlerle özetlenmiştir. Çalışma alanının çevresini de inceleyen kentsel doku analizleri için bkz. (Doğan, 2023).
2. Resim 2'deki fotoğrafın tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Fotoğrafta görüldüğü üzere Saraçhane Belediye Binası'nın henüz inşaat halindedir bu 1953-1960 tarihleri arasına işaret eder. 1959'da yıkıldığı bilinen Mimar Ayas Camisi'nin de fotoğrafta görüldüğünden 1959'dan önce çekilmiş olmalıdır. Bu verilerden çıkarımla fotoğraf 1954-1959 aralığına tarihlenmiştir.
3. Araştırmalarda söz konusu çizimlere Pittsburgh Üniversitesi kütüphanesi kataloglarında ve Arkeoloji Müzesi arşivinde rastlanmıştır (Bayülgen & Saner, 2024).
4. Söz konusu yapıların detaylı incelemeleri için bkz. (Doğan, 2019).